

ПРАВОВА СИСТЕМА ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН: ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ, СТРУКТУРА

Визначено, що теоретична розробка концепції сучасної правової системи становить одне з першочергових завдань, від вирішення якого залежить характер багатьох правових проблем, пов'язаних, зокрема, з удосконаленням чинного законодавства, визначенням місця й ролі права серед інших соціальних регуляторів.

Ключові слова: глобалізація, правова система, Українська держава, законодавство, правова свідомість, система права, праворозуміння, правова сім'я.

Реалії соціального й політико-правового буття Української держави, яка проголосила своєю найвищою соціальною цінністю людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку, а змістом і спрямованістю своєї діяльності – гарантії прав і свобод усіх членів суспільства, зумовлюють потребу в теоретичному аналізі проблем, що виникають у процесі правотворення й формування державності.

Початок нового тисячоліття ознаменовано важливими змінами в діяльності держав, що зумовлюється як унікальністю, неповторністю кожної держави, так і глобалізацією, що дедалі підсилюється. Глобалізація інтересів в економіці, ускладнення світових політичних процесів наприкінці ХХ ст. викликали до життя потребу більш тісних зв'язків між країнами і народами. Український науковець Ю. С. Шемшученко відзначає: «Глобалізація суспільного життя в останні роки загострила питання про гармонізацію різних правових систем. Стало зрозумілим, що держави багато втрачають, якщо діють розрізнено, не дотримуються загальних правил, які вироблені у процесі розвитку цивілізації» [24, с. 35]. Тому стає зрозумілим, що головним чинником модернізації й подальшого вдосконалення національної правової системи є встановлення діалогу й тісної співпраці з різними сім'ями і правовими

культурами, з різними міжнародними організаціями, в тому числі й з Європейським Союзом, Радою Європи та ін.

Глобалізаційні процеси, що відбуваються у світі, вимагають розроблення концепції сучасної національної правової системи України, а також визначення основних напрямків і тенденцій щодо її подальшої модернізації, що, у свою чергу, становить одне з першочергових завдань, від вирішення якого залежить характер багатьох інших правових проблем, пов'язаних з удосконаленням чинного законодавства, приведенням його у відповідність з європейськими стандартами, окресленням місця і ролі права серед інших соціальних регуляторів.

Отже, у трансформаційних змінах, які відбуваються сьогодні в Україні, пріоритетна роль належить праву, функціонуючому у вигляді цілісної правової системи, що відбиває єдиний правовий світ, який має власну життєву організацію, джерела, архетипи, історію. Формування в Україні національної правової системи є проявом єдності суспільства, одним із важливих напрямків реалізації державного суверенітету, підвищення ефективності та якості правового регулювання, формування засад правової державності, поваги до прав і свобод людини та громадянина.

Проблеми правової системи досліджувались у працях С. С. Алексеєва, В. К. Бабаєва, О. М. Васильєва, Р. Давида, О. В. Зайчука, Ж.-Ж. Карбоньє, Д. А. Керимова, М. І. Козюбри, В. В. Копейчикова, В. М. Кудрявцева, Т. М. Кухарук, Р. З. Лівшиця, Л. А. Луця, О. В. Малька, М. М. Марченка, М. І. Матузова, Ю. М. Оборотова, Н. М. Оніщенко, І. В. Петеліної, В. Ф. Погорілка, П. М. Рабіновича, А. Х. Саїдова, О. Ф. Скакун, В. М. Синюкова, Д. Тернер, Л. Б. Тіунової, Ю. О. Тихомирова, А. Уотсона, Л. Фрідмена, В. М. Шаповал, Ю. С. Шемшученка, Л. Г. Удовика, Л. С. Явича та ін.

Стратегічний напрям сучасної Української держави – входження в європейський простір – потребує розроблення відповідних інтеграційних і реформаторських заходів у сфері правового життя, які мають бути співвіднесеними між собою, забезпечувати ефективні механізми соціального

розвитку. Це стає особливо актуальним за умов, коли правова наука вимагає узагальнюючої категорії, що дозволяє оперувати нею при науковому аналізі всієї правової дійсності. Такою універсальною категорією й покликана стати правова система. Використання терміна «правова система» було досить поширено в дореволюційній правовій літературі, давно використовується на Заході й зовсім не ототожнюється тільки зі структурою об'єктивного права. Ця категорія є загальноприйнятою в історичних дослідженнях і в порівняльному правознавстві минулого й сьогодення, вдало зіставляється з поняттями «політична система» та «економічна система». Виникнення цього поняття стало наслідком визнання необхідності формування теоретичної конструкції, яка охопила б усі без винятку правові явища, цілісно й системно охарактеризувала їх внутрішні й зовнішні відносини [13, с. 26]. Проте головне полягає в тому, що поняття «правова система» покликано відбити реальну структурованість правової цілісності [5, с. 560-561], дозволяє вийти за рамки розуміння права як сукупності норм, установлених та охоронюваних державою, розкрити цілісний механізм правового регулювання, що містить у собі не тільки норми законодавства, а й усвідомлення правової дійсності та діяльності з реалізації прав і обов'язків. Реальні зв'язки права дозволяють розглядати його як систему, незалежно від того, наскільки ми їх пізнали.

У той же час слід враховувати значення й самого системного підходу до права, що служить поглибленню наших знань про структурованість права, його функціонування та розвиток, створює теоретичну передумову для практичного вдосконалення такої якості правової дійсності як системність [1, с. 168].

Отже, у терміні «правова система» ніби поєднані в одне ціле гносеологія й онтологія права, метод і його предмет, об'єктивне й суб'єктивне у праві. Науково-практична значимість методології (в даному випадку системного аналізу права) тим більше, чим повніше за її допомогою розкриваються риси і властивості права, реалізується можливість не тільки глибше зрозуміти його сутність, а й використати отримані знання у практичній діяльності з удосконалення правового регулювання в Україні.

У загальному значенні правова система – це право, взяте в цілісно-понятійному, розгорнутому й функціональному стані. Так, за влучним висловом Ю. О. Тихомирова, право існує, формується й функціонує у вигляді правової системи [22, с. 5]. Саме необхідність подолання традиційного нормативіського розуміння права зумовлює необхідність уведення в понятійний апарат категорії, яка дозволяла б охопити весь комплекс правових явищ, їх взаємодію і взаємозв'язки, віддзеркалити більш високий рівень узагальнення дійсності, ніж це роблять система норм і система законодавства. Такою категорією, на думку авторів першого у вітчизняній правовій літературі монографічного дослідження цієї проблеми, й покликані стати поняття «правова система» й, відповідно, «теорія правової системи» [14, с. 14]. Появу і призначення першого пов'язують з розвитком праворозуміння, що у вітчизняній теорії права призвело до потреби переходу від дещо ізольованого й диференційованого вивчення окремих сторін правової дійсності (права, правосвідомості, правотворчості, правовідносин, реалізації права тощо), характерного для попереднього етапу розвитку вітчизняної теорії права, до комплексного осмислення правової реформи та її загальної конструкції.

Як підкреслює М. І. Матузов, висунення ідеї правової системи об'єктивно стало свого роду, так би мовити, мовчазним компромісом між прихильниками вузького й широкого розуміння права, тому що ті, хто прагнув включити до нього поряд з нормами низку інших елементів, одержували можливість усі ці реалії віддзеркалити. У такому контексті концепція правової системи становила собою вдалий «вихід із становища», оскільки для більш об'ємної інтерпретації права треба було розробити нову категорію [10, с. 27].

Правова система – поняття складне й багатопланове, що включає в себе комплекс компонентів, які нормативно-організуюче впливають на суспільні відносини. На думку французького вченого Ж. Карбоньє, правова система є вмістищем, осередком різноманітних юридичних явищ, існуючих у суспільстві в той самий час і на тому ж просторі. Він відзначає, що юридична соціологія використовує категорії «правова система», щоб охопити весь спектр

досліджуваних нею явищ [7, с. 197]. Відповідно, якби вираз «правова система» був лише простим синонімом об'єктивного (або позитивного) права, то його необхідність була б сумнівною.

Підґрунтям методології такої теорії є застосування системного підходу до аналізу правових явищ, за допомогою якого певний об'єкт розглядається як складне багатоаспектне явище, що складається з різнорідних елементів, зв'язки між якими утворюють відносно стійку структуру й забезпечують його цілісність

Як відзначила Н. М. Оніщенко, «використання системного методу в юридичній науці зумовлене загальною потребою аналізу й узагальнення складних соціально-правових явищ з урахуванням особливостей не тільки самого предмета дослідження, а й цілої низки суміжних понять. Значний обсяг наукової інформації у багатьох галузях знань потребує комплексності досліджень, ретельної систематизації наукового пізнання» [12, с. 46].

Як вважають російські вчені-практики, основний зміст системного і структурно-функціонального підходу до всієї сукупності правових явищ вбачається в такому:

- системний підхід є методологічним підґрунтям, фундаментом, основою дослідження правової системи;
- він є системоутворюючим чинником, що сприяє виникненню й розвитку сукупності властивостей правової системи;
- привівши ці явища в систему, необхідно визначити місце та роль кожного з елементів і функції, що ними виконуються;
- варто окреслити ієрархічну співвідповідність останніх, а також їх закономірні зв'язки;
- треба виявити протиріччя, властиві правовій системі, які зумовлюють її подальший розвиток і перетворення. Вони можуть бути: а) між правом та законодавством і юридичною практикою; б) між правом та законодавством і суспільною правосвідомістю; в) між юридичною практикою і правовою ментальністю народу; г) між законодавством та юридичною практикою і рівнем

розвитку юридичної науки та ін. У вирішенні цих протиріч – джерело розвитку правової системи, а одна з їх причин – різночасність визрівання тих чи інших компонентів правової системи;

– системний підхід до аналізу функціонування правової системи дозволяє розглядати її як складну соціальну групу, а також виявити головний напрямок її формування й розвитку;

– правова система становить собою цілісне правове утворення, систему юридичних засобів, за допомогою яких офіційна влада законодавчо впливає на поведінку людей;

– системний підхід до правових явищ і конструкція правової системи відкривають додаткову можливість для виявлення причин дисфункційних збоїв в її функціонуванні, виражаючись мовою кібернетики, – тих «шумів», які супроводжують це функціонування. Такі дисфункційні збої можуть виникати на рівні конкретних компонентів правової системи. Остання може дисфункціонувати або функціонувати недостатньо ефективно. Саме системний підхід дозволяє з'ясувати причини такого дисфункціонування її елементів [18, с. 307-308].

Таким чином, суть системного підходу полягає в комплексному, взаємозалежному й цілісному розгляді й вирішенні різних аспектів і сторін тих чи інших складних систем. Замість інтуїтивних рішень, заснованих на досвіді й здоровому глузді, він висуває методи раціональних, якісних, а іноді й кількісних оцінок. При системному підході всі приватні локальні цілі й завдання підкорюються загальній кінцевій меті [16, с. 26].

У правовій системі необхідно бачити соціальний, конкретно-історичний і політичний зміст. Ось чому в рамках загальної теорії права правову систему розуміють передусім як одну з підсистем суспільства поряд з економічною, політичною, релігійною та ін. Такий кут зору зумовлює вивчення її у зв'язку із взаємодією з зовнішнім середовищем, тобто соціальними чинниками, що визначають його розвиток і функціонування. Тому правова система є категорією порівняльного правознавства, де порівняння, як основний метод

дослідження, припускає погляд на інші, зовнішні відносно даного, правові системи або їх елементи.

У правовій системі воєдино злилися природні прагнення людей з їх думками, почуттями, правовими традиціями й арсеналом техніко-юридичних засобів, із вчинками й діяльністю їх об'єднань. Саме цим пояснюється можливість поєднання у правовій системі різних правових явищ, багатоаспектність станів, а також труднощі їх пізнання та класифікація. При аналізі генезису правової системи не слід абсолютизувати ні матеріальні, ні державно політичні обставини. У її становленні, розвитку й функціонуванні велике значення мають (а) властиві даному соціуму духовно-культурні цінності, (б) типовий образ мислення і стандарти поведінки, (в) морально-релігійні установки, (г) властиві народу, нації та етносу історико-психологічні риси характеру людей та їх побуту, звичаїв і звичок. Вживаючи заходи з вдосконалення й поновлення правової системи, ці моменти неможливо не враховувати. Отже, не слід механічно впроваджувати будь-яку правову систему.

Таким чином, *правову систему* можна визначити як цілісний комплекс взаємопов'язаних правових явищ, обумовлений об'єктивними закономірностями розвитку суспільства, який свідомо й постійно відтворюється людьми й державою і який використовується ними для досягнення цілей. Завдяки своїм системним і державно-владним якостям правова система забезпечує організованість і стабільність внутрішньо-системних суспільних зв'язків, охороняє цілісність соціального організму, витісняючи негативні явища із суспільного життя. Завдяки своїй внутрішній загально-гуманістичній якості, чітка структурованість, ідеологічна і психологічна аура правової системи активно впливає на формування суб'єктивних установок індивідів, сприяє встановленню нормальних взаємовідносин у соціумі.

Під впливом глобалізації відбуваються суттєві зміни у правовій системі й в усіх її підсистемах, що стосуються більшою чи меншою мірою всіх елементів. Саме тому провідні науковці-теоретики права звертають увагу на важливість і

значущість аналізу розвитку права за цих умов. На думку Ю. С. Шемшученка, для України значимість систематичного аналізу глобалізації пояснюється перш за все тим, що наша держава перебуває у процесі входження до глобалізаційного простору, а також браком належного правового механізму, який забезпечував би цей процес. Елементами такого механізму виступають засади зовнішньої і внутрішньої політики країни, правові конструкції, що забезпечують примат міжнародного права над національним, а також норми, що регулюють процедуру імплементації норм міжнародного права внутрішнім законодавством, зокрема, шляхом їх ратифікації. [24, с. 35–37].

Суттєві зміни відбуваються на рівні як правової системи, так і системи права. Найчастіше в юридичній науці розглядаються ті з них, що простежуються на рівні системи права, окремих галузей і підгалузей, інститутів і норм права.

У працях учених-теоретиків зустрічаються різні дефініції «правова система». У законодавстві кожної країни переважають свої підходи до її вивчення: у США – прагматичний, Франції – порівняльно-правовий, Німеччині – філософський. Однак при всієї єдності в головному при формулюванні правової системи науковцями різних держав існує різниця, що полягає в окремих аспектах, що й призвело до наявності різноманітних формулювань. У сучасній юридичній літературі теж існують неоднозначні тлумачення цього поняття, і кожне з них має своє, так зване «раціональне зерно» [19, с. 117]. Це пояснюється передовсім тим, що правова система – складне соціальне явище, багатогранність якого можна визначити тільки за допомогою системи наукових категорій. Якось одна дефініція не в змозі розкрити всі характерні її властивості. Тим не менше бажана хоча б відносна єдність у поглядах на категорію «правова система».

Згідно з принципом єдності логічного й історичного загальне трактування досліджуваного поняття має віддзеркалити реальну історію й багатоманітність форм права.

Сучасна компаративістика розрізняє широкі й вузькі розуміння правової

системи. У вузькому значенні під нею розуміється право певної держави, тобто вона ототожнюється з поняттям «національна правова система» та має свою внутрішню структуру, яка складається із різних елементів. Цінність поняття «правова система» в тому, що воно надає великі додаткові можливості для комплексного аналізу правової сфери життя суспільства. Концепція правової системи дозволяє: а) розкрити єдність різних сторін правової дійсності; б) тісніше поєднати теорію права і юридичну практику.

При формуванні категорії «правова система» акцентується увага на елементному складі (компонентах) цього явища, щодо якого не існує однозначної думки.

Як вважає С. С. Алексєєв, правова система – це поняття, яке на підставі юридичних норм, у єдності і взаємозв'язку охоплює всі конститутивні елементи правової дійсності й визначає загальну конструкцію діючого права тієї чи іншої країни [2, с. 65-66]. Це поняття (яке, до речі, необхідно відокремлювати від поняття «система права» – права як нормативного утворення) покликано не тільки надати конструктивну характеристику правової дійсності, її структурної побудови, а й віддзеркалити генетичний аспект системи. У даному випадку останнє становить собою роль і співвідношення правотворчої і правозастосовної діяльності компетентних органів. Поняття «правова система», відповідно, охоплює діяльність установ, виконуючих юридичні функції, – законодавчих, судових. Як зазначає науковець, до структури правової системи входять такі компоненти, як система права, правові відносини (суб'єктивні права й обов'язки), правові інститути і правові установи (правотворчі й правозастосовні), індивідуальні приписи, юридична практика (правоположення), правова ідеологія, інтерпретаційні акти, система законодавства, санкції, правова політика, ідеологія, культура [2, с. 66].

На думку Ю. О. Тихомірова, до структури правової системи входять чотири групи елементів: а) праворозуміння, правові погляди, правосвідомість, правова культура, правові теорії й концепції, правовий нігілізм; б) правотворчість як визначальний і процесуально оформлений спосіб

підготовки і прийняття законів та інших правових актів; в) правовий масив, що містить у собі структурно оформлену сукупність офіційно прийнятих і взаємопов'язаних актів; г) правозастосування, що становить собою способи реалізації правових актів і забезпечення законності [23, с. 6].

На переконання А. Х. Саїдова, для характеристики правової системи ключовими є такі терміни, як «праворозуміння», «правотворчість» і «правозастосування». Ось чому дослідження правової системи повинне насамперед охоплювати систему поглядів, ідей, уявлень, теорій, тобто праворозуміння в даний історичний період, аналіз нормативного фундаменту і його структури, систему реалізації права. Правова система постійно розвивається, вона не є раз і назавжди даною, а постійно змінюється у процесі історичного розвитку [19, с. 117].

В. Д. Перевалов доводить, що центральною ланкою правової системи є суб'єкт права, носій прав та обов'язків, який творить право на підставі правових імперативів соціуму (соціетарний підхід до права) [17, с. 134]. На суб'єктах права, як на єдиному елементі правової системи, наполягає Л. А. Луць, оскільки лише вони наділені необхідними властивостями для забезпечення її мети й реалізації її функцій [9, с.18]. Прикладом антропологічного підходу до сутності правової системи є переконання, що в останній воєдино злилися природні потреби людей з їх думками, волею, почуттями, правовими традиціями й арсеналом техніко-юридичних засобів, із вчинками й діяльністю їх об'єднань [21, с. 548-549].

В. Д. Попков указує, що термін «правова система» охоплює широке коло правових явищ, включаючи нормативні, організаційні, соціально-культурні сторони цього правового феномену [11, с. 27]. На класових ознаках робить акцент М. М. Байтін: «Правова система – це сукупність внутрішньо погоджених і взаємозалежних класово однорідних і спрямованих в остаточному підсумку до загальних цілей правових явищ, кожне з яких у рамках єдиної структури виконує свою специфічну службову роль» [4, с. 38]. В основі різноманітних за змістом дефініцій правової системи лежить різне праворозуміння, різні підходи

до питання, що саме є «ядром» правової системи, її стрижнем. На думку М. І. Матузова, правова система, як ємне поняття, містить у собі такі елементи, як право (сукупність створюваних та охоронюваних державою норм), законодавство, інші нормативні акти, правові установи, що реалізують правову політику держави, судова та інша юридична практика, механізм правового регулювання, процес правореалізації, суб'єктивне право (права, свободи та обов'язки громадян), правові відносини, законність і правопорядок, правова ідеологія (правосвідомість, правова теорія, правова культура тощо), суб'єкти права (індивідуальні й колективні), системоутворювальні зв'язки, інші правові явища, (юридична відповідальність, правосуб'єктність, законні інтереси тощо) [10, с. 27]. Проте навіть такий досить широкий набір елементів правової системи науковець не вважає вичерпним і визначає правову систему як «сукупність внутрішньо узгоджених, взаємозалежних, соціально однорідних юридичних засобів, за допомогою яких держава впливає на суспільні відносини (закріплення, регулювання, охорону, захист) [10, с. 28].

Н. М. Оніщенко трактує правову систему як об'єктивне, історично закономірне явище, що містить у собі взаємопов'язані й взаємодіючі компоненти: право і законодавство, що його втілює, юридичні установи, юридичну практику, суб'єктивні права й обов'язки, правову діяльність і правовідносини, правосвідомість і правову культуру, правову ідеологію та ін. [15, с. 45].

У подібний спосіб тлумачить категорію «правова система» (в широкому сенсі) і О. Ф. Скакун: це зумовлений об'єктивними закономірностями розвитку суспільства цілісний комплекс взаємозалежних і погоджених, спеціальних і загальних правових засобів, постійно діючих унаслідок відтворення й використання людьми та їх організаціями (в тому числі державою) як суб'єктами цієї системи для досягнення приватних і публічних цілей. До спеціальних правових засобів, що діють на макрорівні, зокрема – складних вона відносить: а) об'єктивне й суб'єктивне право, б) правові норми, в) нормативні приписи, г) правові відносини, д) акти реалізації норм права та обов'язків;

е) акти застосування права, є) акти офіційного тлумачення права та ін. Відповідно, засобами, що діють на макрорівні, – простими кваліфікуються дозволи, зобов'язання, заборони (первинні), заохочення, рекомендації, покарання (вторинні) [20, с. 7-8]. Цікавим вбачається уточнення С. Б. Кобинської, яка визначає правову систему як цілісне багаторівневе утворення, що відбиває сукупність взаємопов'язаних юридичних засобів, які забезпечують єдність соціальних і правових якостей [8, с. 24–26].

Досить широкий підхід до елементного складу правової системи та її співвідношення з правом пропонують зарубіжні довідкові видання. З точки зору англійського вченого К. Ньютона, правова система охоплює судову систему, загальні принципи діяльності судів, процедури їх роботи, арбітраж, адміністративні трибунали, уповноважених парламенту, присяжних засідателів, професійну підготовку юристів, діяльність адвокатів, юридичних осіб, які представляють королівську владу, генерального прокурора й генерального соліситора, комісію з різних можливостей. У британській енциклопедії до правової системи США віднесено такі елементи, як загальне право, законодавство, конституція й федеральна система, Верховний суд, право адміністративне, кримінальне, банківське, спадкове, оподаткування, громадянські права та свободи, правовий статус жінок, юридичну освіту і юридичні професії, юридичну допомогу. Серед американських дослідників аналізу правової системи присвятили свої праці Ф. Ауманн, М. Голдінг, Д. Кафлін, Д. Тернер, А. Уотсон, Л. Фрідмен, Дж. Хурст та інші науковці. На думку Дж. Хурста, характеристикою правової системи є її здатність регулювати будь-який вид поведінки в суспільстві [28, с. 121]. При цьому він, Ф. Ауманн і Д. Кафлін, як і багато інших дослідників, фактично ототожнюють поняття «право» і «правова система».

Більш ґрунтовно до питання структури правової системи підходить Е. А. Фарсворг, який основними структурними елементами правової системи називає юридичну підготовку і професію, законодавчу систему і статутне право поряд з процесуальним, приватним і публічним правом [27, с. 171]. Такий

досить широкий підхід зближує прихильників правової системи загального права і романо-германської правової сім'ї. При цьому більшість теоретиків загального права з практичних міркувань не включають до правової системи правову ідеологію, а виділяють у ній такі блоки: правотворчий процес (тлумачення правових норм), правозастосовні органи й формування юридичних кадрів [6, с. 15]. Ще ширше розуміння правової системи пропонує Д. Кафлін, який теж ототожнює право і правову систему, вводячи до її структури такі елементи, як юридична професія, судова система, судове процесуальне право, контракти, завдання шкоди особам і власності, право спадкування, утримання недієздатних осіб, документація у сфері торговельного обігу, праця й управління, корпорації, товариства, шлюб, розлучення, право нерухомості, право купівлі-продажу, патенти, авторське право й торговельні марки, захист покупця, система права, Верховний суд США [Цит. за: 25, с. 148].

Отже, до структури правової системи, поряд із системою права як сукупністю норм, входить також і низка інших компонентів правового життя соціуму. Їх аналіз дозволяє побачити такі сторони й аспекти правового розвитку, які не можуть бути розкриті шляхом аналізу однієї лише системи норм права. Тут необхідно зведення різнорідних компонентів правової дійсності до трьох категорій – праворозуміння, правотворчості і правозастосування [3, с. 35].

З огляду на це, а також орієнтуючись на методологічний арсенал системного підходу у вузькому значенні, категорію «правова система» можна визначити як структурно узгоджену, історично сформовану сукупність складників – суб'єктного (суб'єкти права), нормативного (норми права), інтелектуально-психологічного (правосвідомість конкретної людини й суспільства в цілому), діяльнісного (правовідносини) і результативного (законність і правопорядок).

Друге тлумачення правової системи, тобто в *широкому розумінні*, пов'язано з порівняльним правознавством. Як стверджує Х. Бехруз, це сукупність національних правових систем, об'єднаних на підставі таких

критеріїв: спільність джерел права, структура права та історичний шлях формування, основні правові категорії й поняття, методи і способи розвитку [3, с. 36].

Правова сім'я (система) певного типу, як і суспільне життя, знаходиться в постійній зміні й розвитку. З виникненням нових, більш прогресивних відносин, потребуючих правового впорядкування, вона поповнюється новими нормами, інститутами, галузями, стає досконалішою та ефективнішою. Сучасна правова карта світу формувалася протягом тривалого часу, вона є результатом становлення та еволюції національних правових систем. Незважаючи на багатоманітність останніх, у рамках цивілізованого функціонування вони взаємодіють, унаслідок чого їх потенціал спрямовується на вирішення проблем, що турбують усе людство.

Список літератури:

1. *Алексеев С. С.* Восхождение к праву. Поиски и решения : монография / С. С. Алексеев. – М. : Норма, 2001. – 752 с.
2. *Алексеев С. С.* Общая теория права : учебник / С. С. Алексеев. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : ТК «Велби» ; «Проспект», 2008. – 576 с.
3. *Бехруз Х.* Сравнительное правоведение : [учебник для вузов] / Х. Бехруз. – О. : Фенікс ; М. : ТрансЛит, 2011. – 504 с.
4. *Байтин М. Н.* Право – связующее звено между политической властью, государством и правовой системой общества / М. Н. Байтин // *Вопр. теории гос-ва и права: Личность, право, правовая система.* – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1988. –С. 34–48.
5. *Загальна теорія держави і права : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина.* – Х. : Право, 2009. – 584 с.
6. *Зайчук О. В.* Правовая система США (історико-теоретичний аналіз) : монографія / О. В. Зайчук. – К. : Наук. думка, 1992. – 118 с.
7. *Карбонье Ж.* Юридическая социология : учебник / Ж. Карбонье. – М. : Юрид. лит., 1986. – 340 с.
8. *Кобринська С. Б.* До питання про поняття та структуру правової системи. – К. : ІДП НАН України, 1993. – 186 с.
9. *Луць Л. А.* Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика : авторефер. дис. ... д-ра юрид. наук. – К., 2005. – 56 с.
10. *Матузов Н. И.* Правовая система и личность : монография / Н. И. Матузов. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1987. – 327 с.
11. *Общая теория государства и права: акад. курс : [в 3-х т. – Т. 2. – Изд.2-е, перераб. и доп.] / отв. ред. М. Н. Марченко.* – М. : Изд. дом «Городец», 2003. –420 с.
12. *Оніщенко Н. М.* Правовая система: проблеми теорії : монографія / Н. М. Оніщенко. – К. : ІДП НАН України, 2002. – 352 с.
13. *Порівняльне правознавство : підруч. / за заг. ред. О. В. Петришина.* – Х. : Право, 2012. – 272 с.
14. *Правовая система социализма.* – [в 2-х кн.]. – Кн. 1: Понятие, структура, социальные связи / под ред. А. М. Васильева. – М. : Юрид. лит., 1986. – 366 с.

15. Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток : монографія / за заг. ред. В. С. Журавського. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 296 с.
16. *Прангишвили И. В.* Системный подход и общесистемные закономерности : монография / И. В. Прангишвили. – М. : Синтег, 2000. – 124 с.
17. *Перевалов В. Д.* Правовая система общества / В. Д. Перевалов // Теория государства и права : учебник / под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. – М. : Юристь, 1997. – 463 с.
18. Российское государство и правовая система. Современное развитие, проблемы, перспективы : монография / под ред. Ю. Н. Старилова. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1999. – 340 с.
19. *Саидов А. Х.* Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности) : учебник / А. Х. Саидов ; под ред. В. А. Туманова. – М. : Юристь. 2004. – 448 с.
20. *Скакун О. Ф.* Правова система України на правовій карті світу / О. Ф. Скакун. – [Доп. № 1]. – Х. : Еспада, 2004. – 96 с.
21. Теория государства и права : курс лекцій / под ред. В. К. Бабаева. – М. : Юристь, 1999. – 568 с.
22. *Тихомиров Ю. А.* Курс сравнительного правоведения : учебник / Ю. А. Тихомиров. – М. : Норма, 1996. – 432 с.
23. *Тихомиров Ю. А.* Право: национальное, международное, сравнительное / Ю. А. Тихомиров // Гос-во и право. – 1999. – № 8. – С. 5–12.
24. *Шемшученко Ю. С.* Теоретические проблемы гармонизации законодательства Украины с европейским правом / Ю. С. Шемшученко // Проблемы гармонизации законодательства Украины и стран Европы / под общ. ред. Е. Б. Кубко, В. В. Цветкова. – К. : Юринком Інтер, 2003. – С. 35–40.
25. *Удовика Л. Г.* Трансформація правової системи в умовах глобалізації: антропологічний вимір : монографія / Л. Г. Удовика. – Х. : Право, 2011. – 552 с.
26. *Aumann F.* The Changing American Legal System / F. Aumann. – New-York, 1983. – P. 171.
27. *Farhsworth A. E.* An introduction to the Legal System of the United States / E. Allan. – New-York, 1983. – P. 171.
28. *Hurst J. W.* Law and Social Process in United States History / J. W. Hurst. – New-York, 1972. – P. 361.

Хаустова М. Г. Правовая система как социальный феномен: понятие, содержание, структура.

Определено, что теоретическая разработка концепции современной правовой системы представляет собой одно из первоочередных заданий, от решения которого зависит характер многих правовых проблем, связанных с усовершенствованием действующего законодательства, определением места и роли права среди других социальных регуляторов.

Ключевые слова: глобализация, правовая система, Украинское государство, правовое сознание, система права, правопонимание, правовая семья.

Haustova M. G. The legal system as a social phenomenon: concept, conten, structure.

This article makes stress that the theoretical development of the concept of modern legal system represents one of the main tasks, the solution of which in fluences the nature of many legal problems connected with the improvement of present legislation, the determination of the place and role of law among other social regulators.

Key words: globalization, legal system, Ukrainian state, legal concept, legal system, legal understanding, legal family.